

Młoczek

MZK/ET/1541

zabawka ruchoma

Polska, Trzeźń, gmina Gorzyce, 2010 r., Jan Puk

wymiary: wys. 31 cm, szer. 17 cm, dł. 58,5 cm

ze zbiorów Muzeum Zabawek i Zabawy

„Młoczek” Jana Puka to drewniana zabawka ruchoma, która nieprzypadkowo znalazła się na wystawie czasowej „Miniaturowy świat wielkich rzeczy”, jest bowiem artystycznym mini kadrem z życia codziennego ludności wiejskiej ubiegłego wieku. Prezentuje ona młócenie cepem, dawne zajęcie wykonywane po żniwach, które zanikło w wyniku mechanizacji rolnictwa. Dzisiaj możemy je oglądać tylko podczas pokazów plenerowych w skansenach.

„Młócek” czy „młócarz”¹ to określenie osoby młócej zboże. Zanim wynaleziono młocarnie i kombajny, oddzielenie ziaren od kłosów odbywało się ręcznie za pomocą cepów. Posługiwanie się tym narzędziem wymagało siły i sporych umiejętności. Z tej przyczyny młocka odbywała się najczęściej w zespołach męskich dwu lub wieloosobowych (np. gospodarz i synowie), rzadziej przy tej czynności można było spotkać kobiety i dzieci. Młocki zaczynały się wraz z pierwszymi przymrozkami, a miejscem cepowania najczęściej było klepisko w stodole². Tak młóckę w 1905 r. opisywał ks. Jan Sadowski: „Z dala ze wsi daje się poznać, czy wszyscy młócający dorównują sobie, czy niektórzy między nimi partaczą z niedostatku sił lub lenistwa. Jeśli często zdarzały się kolizje bijaków w górze, to mówiono, że *cepy się żrą, będzie mróz*”³.

Na ziemiach słowiańskich cep dwudzielny był powszechnie stosowanym narzędziem rolniczym, posługiwano się nim w całej niemal Europie, prócz niektórych krajów południowych, a także w Tybecie czy Azji Wschodniej. Charakteryzował się nieskomplikowaną konstrukcją, stąd popularne powiedzenie „proste jak budowa cepa” odnoszące się do jego budowy i oczywistej zasady działania. Cep dwudzielny to dwa kijki: dzierżak (dłuższy) i bijak (krótszy, zwykle grabowy lub dębowy), których końce złączone są ze sobą więzią skórzaną. Ze względu na sposób wiązania bijaka i dzierżaka, gdy chodzi o Europę, rozróżnia się cały szereg jego odmian. Charakterystyczna część wiązania, o której mowa, tworząca rodzaj kaptura swobodnie obracającego się na główce dzierżaka wzgl. bijaka lub obu tych części, nosi nazwę kapy, kapicy⁴. Dzierżak wg nomenklatury to drążek służący jako uchwyt, bijak stanowił część pracującą. Prawidłowe młócenie cepem polegało na rytmicznym uderzeniu bijakiem w rozłożone na klepisku zboże tak aby bijak uderzał w nie, całą swoją długością. Efektywna młocka gwarantowała odpowiednią ilość ziarna i prostą słomę, którą można było potem wykorzystać do krycia dachów. W Polsce, we wschodnich i południowych częściach kraju cepy bywały używane jeszcze do lat 70. XX wieku⁵.

„Młócek” to nazwa ruchomej zabawki, w zbiorach Muzeum Zabawek i Zabawy, przedstawiającej mężczyznę młócego zboże. Jest jedną z wielu prac twórcy ludowego, zabawkarza Jana Puka, odtwarzającą zanikające czynności wykonywane dawniej na wsiach np. omłot zboża za pomocą cepów, międlenie lnu, ubijanie masła czy szatkowanie kapusty. Zabawka wykonana jest z niemalowanego drewna i posiada specjalny mechanizm, który wprawia ją w ruch. Za pomocą korbki poruszamy postacią chłopca trzymającego w ręku cep, przed którym na stole leży poukładane w dwóch rzędach, kłosami do środka zboże. Podczas kręcenia korbką sylwetka młocka zaczyna się poruszać do przodu i do tyłu, jednocześnie unosząc i opuszczając rękę z cepem. Zabawka oddaje obraz rytmicznej pracy przy młóceniu zboża. Całość wykonana jest bez użycia kleju i gwoździ.

1 Słownik języka polskiego pod red. W. Doroszewskiego, <https://sjp.pwn.pl/doroszewski/mlocek;5452227.html>, [dostęp 29.07.2024 r.]

2 M. Jaszczółt, *Półtora kija, który...*, <https://ethnomuseum.pl/blog/res-musealiae-poltora-kija/> [dostęp: 29.07.2024 r.]

3 ks. Jan Sadowski, *Młocka w powiecie wadowickim*. „Lud”. Organ Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego, 1905, T. 11, s. 174.

4 K. Moszyński, *Kultura ludowa Słowian*, Kraków, 1929, s. 202–203.

5 M. Jaszczółt, *Półtora kija, który...*, <https://ethnomuseum.pl/blog/res-musealiae-poltora-kija/> [dostęp: 29.07.2024 r.]

Autorem prezentowanego obiektu jest Jan Puk, urodzony 19 maja w 1940 roku w Woli Rusinowskiej koło Majdanu Królewskiego. Wywodzi się z Lasowiaków – grupy etnograficznej zamieszkującej tereny południowo-wschodniej Polski, północnej części Kotliny Sandomierskiej, w widłach Wisły i Sanu. Był to obszar dawnej Puszczy Sandomierskiej. W publikacji „Ugrupowania etniczne ludu polskiego” Jan Stanisław Bystron charakteryzuje ją jako grupę kolonizacyjną leśną, bardzo złożoną i co do pochodzenia i co do zasadniczych składników kultury⁶. Lasowiaci sami siebie określili mianem „Lesioki”, co może być świadectwem ich wysokiej świadomości odrębności w stosunku do sąsiadów, a także szacunku jakim darzyli puszcę. W przekazach tej społeczności zachowało się powiedzenie Las (u)ojciec nas, a my dzieci jigo, jidziwa do nigo⁷. Dla społeczności lasowiackiej las był naturalnym środowiskiem, oprócz rolnictwa zajmowali się ciesielstwem, bednarstwem, plecionkarstwem, bartnictwem oraz tkactwem. Wykorzystywali jego dary, jednocześnie czując przed nim respekt, był dla nich źródłem różnych zabobonnych wierzeń i przesądów. Tradycja ta ma odzwierciedlenie w twórczości Jana Puka. Jego prace odtwarzają świat zapamiętany z dzieciństwa, wieś w której się wychował, całą zbudowaną z drewna, gdzie oprócz domów, sprzętu gospodarskiego nawet studnie były z niego wykonane. W każdym aspekcie jego twórczości przejawia się, jak na prawdziwego Lasowiaka przystało, umiłowanie natury, puszczy, która w chwilach nieurodzaju była źródłem wyżywienia i dodatkowego zarobku. Stąd też Pan Jan od najmłodszych lat obserwował trud pracy ludności lasowiackiej, przyglądał się także ojcu, który zimą wyrabiał z drewna sprzęt gospodarstwa domowego i drewniaki. To wnikliwe podpatrywanie i wrodzona wrażliwość ukształtowały Jana Puka jako przyszłego wielowymiarowego artystę: rzeźbiarza, zabawkarza, poetę⁸ i kronikarza⁹.

Jego pierwsze zabawki: dźwigi i bączki powstały w szkole podczas prac ręcznych. Dzieciństwo i lata nastoletnie Jana Puka to nauka oraz służba u bogatych gospodarzy. Przy tej ostatniej czynności znajdował chwilę czasu na struganie zabawek. Po ożenku przeniósł się w rodzinne strony żony do Trześni w gminie Gorzyce. Przyjął się do pracy na kolei. Praca zawodowa, życie rodzinne, budowa domu spowodowała, że nie mógł realizować swojej pasji w pełnym wymiarze. Dopiero, gdy skończył 46 lat postanowił stworzyć coś co zacieka ludzi. Tak powstała pierwsza rzeźba mechaniczna – wiatrak. Jej pierwowzorem był wiatrak w Kolbuszowej. Następnie za namową Józefa Myjaka¹⁰ zaczął rzeźbić inne rzeczy, m.in. kapliczki. Prace były na tyle unikatowe, że zainteresowało się nimi Muzeum Okręgowe w Sandomierzu, z którym artysta do dzisiaj współpracuje. To właśnie tam odbyła się jego pierwsza wystawa drewnianych dzieł. Z czasem w dorobku artysty zaczęło pojawiać się coraz więcej form i tematów¹¹. Jan Puk znany jest z unikatowych na skalę europejską i światową, statycznych oraz ruchomych zabawek ludowych oraz sprzętów

6 Jan Stanisław Bystron, *Ugrupowanie etniczne ludu polskiego*, Kraków, 1925, s. 9.

7 <https://www.polskieradio.pl/8/194/arttykul/1618144,lasowiacy-krotki-opis-ciekawego-ludu-i-czemu-winni-etnografowie> [dostęp: 31.07.2024 r.]

8 Wydał 2 tomiki wierszy w tym „Kraju mój – Ojczyzno bohaterów” - zbiór wierszy, Tarnobrzeg 1997

9 Spisał Kronikę Trześni, Kronikę Lasowiaków, Kronikę Kolejnictwa, Kronikę Rodzinną i aż 18 kronik o swojej twórczości artystycznej, Ks. Michał Szawan, *Dla przyszłych pokoleń*, „Gość Sandomierski”, 2008, nr 17/709, s.4.

10 Józef Myjak (1948–2023) – dziennikarz, wydawca i regionalista, niezwykle zasłużony dla popularyzacji historii ziemi sandomierskiej.

11 <https://retradycja.eu/pl/tworca/jan-puk/>, [dostęp: 15.05.2024 r.]

gospodarskich, w tym: wozów, wiatraków, ale także architektury wiejskiej, tzn. zagród, podwórek z domami. Jednym z najciekawszym cykli są ruchome zabawki odtwarzające zanikające czynności: cepowanie, szatkowanie kapusty, a także ginące zawody: pilarza, drwala, kowala, cieśli i wiele innych. Jan Puk jest także twórcą różnorodnych instrumentów muzycznych takich jak: terkotki, kołatki, różnego rodzaju grzechotki z kamieniami polnymi oraz gwizdki często o zróżnicowanych, ptasich kształtach¹². Warsztat twórcy wyposażony jest w proste narzędzia: siekierkę, dłuta, nożyki, kleszcze, imadło i hebel. Wszystkie wytworzone przez Jana Puka zabawki łączy jedna cecha – są wykonane z drewna najczęściej lipowego lub sosnowego bez użycia kleju i gwoździ i co najważniejsze są niemalowane. Według artysty takie są najpiękniejsze i mają największą wartość. Tylko jedna okoliczność spowodowała, że Jan Puk odstąpił od tej zasady i pokrył farbą i bejcą swoje zabawki. W 2010 roku gdy fala powodziowa nawiedziła Sandomierz i okolice, woda zalała dom i mały warsztat artysty w rodzinnej Trześni, część zabawek, kronik i książek, która nie została wywieziona na czas pokryła się mułem. Zabawki zostały później przez artystę odnowione i pomalowane¹³.

W zbiorach Muzeum Zabawek i Zabawy znajduje się około 150 eksponatów autorstwa Jana Puka, którego dotychczasowa twórczość obejmuje kilkadziesiąt tysięcy prac. Intensywna współpraca z kieleckim muzeum rozpoczęła się w 1997 roku, kiedy to w czasopiśmie „Zabawy i Zabawki” ukazał się artykuł Ryszarda Zięzio pt. „Zabawki Jana Puka i Stanisława Naroga – szkic do badań translokacji funkcjonalnej przedmiotów zabawowych”. W tym samym roku odbyła się pierwsza w kieleckim muzeum wystawa autorska Jana Puka pt. „Siedem pasji Jana Puka”, której towarzyszył katalog¹⁴. Jubileusz 30-lecia pracy artystycznej i 20-lecia współpracy z Muzeum Zabawek i Zabawy w Kielcach” w 2017 roku był kolejną okazją do prezentacji dorobku artysty¹⁵. Prace Jana Puka można spotkać na wielu wystawach czasowych w instytucjach upowszechniających kulturę lasowiacką min.: w Stalowej Woli¹⁶, Sandomierzu¹⁷, Tarnobrzegu¹⁸. Jego prace cieszą się uznaniem w kraju i za granicą, są obecne w wielu muzeach i brały udział w prestiżowych konkursach. W 2020 roku Jan Puk został wyróżniony „Gwiazdo Łowicko”. Imię i nazwisko twórcy znalazło się w Alei Gwiazd Łowickich znajdujących się na starym rynku w Łowiczu. W ten szczególny sposób Jan Puk został wyróżniony za swoją wyjątkową działalność i pielęgnowanie regionalnego dziedzictwa kulturowego¹⁹. W 2022 roku otrzymał

12 https://www.nagrodakolberg.pl/laureaci-jan_puk, [dostęp: 20.06.2024 r.]

13 K. Tajs, *Rzeźbiarstwo jest dla Jana Puka wszystkim. Po powodzi, która zalała jego zbiory, nie zalała rąk*, <https://echodnia.eu/podkarpackie/rzezbierstwo-jest-dla-jana-puka-wszystkim-po-powodzi-ktora-zalala-jego-zbiory-nie-zalamal-rak/ar/8748625>, [dostęp: 15. 05.2024 r.]

14 R. Zięzio, *7 pasji Jana Puka. Katalog wystawy*, Muzeum Zabawkarstwa w Kielcach, Kielce 1997.

15 R. Zięzio, *Życie i twórczość Jana Puka. W 30-lecie pracy artystycznej i 20-lecie współpracy z Muzeum Zabawek i Zabawy w Kielcach. Katalog wystawy*, Muzeum Zabawy i Zabawek w Kielcach, Kielce 2017.

16 Wystawa *Takie było lasowiackie życie... Dawna wieś w rzeźbie Jana Puka* w Muzeum Regionalnym w Stalowej Woli, 30.01-18.09.2022 r.

17 Wystawa *twórczości Jana Puka* w Sandomierskim Centrum Kultury, wernisaż 9 lipca 2022 r.

18 Wystawa *Jan Puk. Mistrz ludowej rzeźby* w Muzeum-Zamek Tarnowskich w Tarnobrzegu, 18 lipca do 3 września 2023 r.

19 G. Szlęzak, *Jan Puk w „Alej Gwiazd Łowickich”*, https://radiokielce.pl/author/author_53/, [dostęp: 20.05.2024 r.]

Nagrodę im. Oskara Kolberga „Za zasługi dla kultury ludowej”, a w 2024 roku został uhonorowany srebrnym medalem „Zasłużony Kulturze Gloria Artis”²⁰.

Oprac. Ewelina Sztuk

Bibliografia

Bystron J., S., *Ugrupowanie etniczne ludu polskiego*, Kraków, 1925.

Moszyński K., *Kultura ludowa Słowian*, Kraków, 1929.

Sadowski J., *Młocka w powiecie wadowickim*. „Lud”. Organ Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego, T. 11, 1905.

Słownik języka polskiego pod red. W. Doroszewskiego, Warszawa, 1958-1969.

Szawan M., *Dla przyszłych pokoleń*, „Gość Sandomierski”, 2008, nr 17/709,

Zięzio R., *7 pasji Jana Puka*. Katalog wystawy, Muzeum Zabawkarstwa w Kielcach, Kielce, 1997.

Zięzio R., *Życie i twórczość Jana Puka. W 30-lecie pracy artystycznej i 20-lecie współpracy z Muzeum Zabawek i Zabawy w Kielcach*. Katalog wystawy, Muzeum Zabawy i Zabawek w Kielcach, Kielce, 2017.

Netografia

<https://sjp.pwn.pl/doroszewski/mlocek;5452227.html>

<https://ethnomuseum.pl/blog/res-musealiae-poltora-kija/>

<https://www.polskieradio.pl/8/194/artykul/1618144,lasowiacy-krotki-opis-ciekawego-ludu-i-czemu-winni-etnografowie>

<https://retradycja.eu/pl/tworca/jan-puk/>

https://www.nagrodakolberg.pl/laureaci-jan_puk

<https://echodnia.eu/podkarpackie/rzezbierstwo-jest-dla-jana-puka-wszystkim-po-powodzi-ktora-zalala-jego-zbiory-nie-zalamal-rak/ar/8748625>

20 Medal „Zasłużony Kulturze Gloria Artis” nadawany jest osobom szczególnie wyróżniającym się w dziedzinie twórczości artystycznej, działalności kulturalnej lub ochronie kultury i dziedzictwa narodowego, <https://www.gov.pl/web/kultura/medal-zasluzony-kulturze-gloria-artis>, [dostęp: 10.07.2024 r.]